

АДВОКАТУРА ТА СУДОВА ВЛАДА: ХАРАКТЕР ВЗАЄМОВІДНОСИН

Т. Б. ВІЛЬЧИК

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації
судових та правоохоронних органів,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

✉ *зв'язок з автором: kafe-agata@i.ua

Постановка проблеми. Місце адвокатури в суспільстві визначається через взаємодію адвокатури та держави. Перш за все воно обумовлено тим, що з одного боку, адвокат може виступати захисником посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представляти їх інтереси в судочинстві, а з іншого боку – адвокатура може виступати і захисником інтересів як окремої людини, так і громадянського суспільства. Одночасно інститут адвокатури є невід'ємною частиною судової системи, яка може бути створена лише за наявності дійсно незалежної адвокатури. Істотною особливістю адвокатської діяльності полягає у виконанні адвокатами в державі важливої функції, яка носить публічно-правовий характер: вони сприяють правосуддю. Двоїста позиція адвокатури в структурі суспільних відносин в силу характеру функцій, покладених на неї суспільством і державою, дозволяє саме їй пов'язувати воедино інтереси суспільства в державній системі судочинства, сприяти встановленню рівновазі між ними. У зв'язку з чим виникає необхідність дослідження системи взаємовідносин між державою та адвокатурою, одним з елементів якої є відносини між адвокатурою та судовою владою.

Стан дослідження. Питання правового статусу інституту адвокатури та його взаємовідносини з органами державної влади в тієї чи іншої мірі розглядалися у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремим аспектам цієї проблематики присвячували свої праці, зокрема: В.В. Андреевський, О.Д. Бойков, Т.В. Варфоломеева, Є.В. Васьковський, О.П. Галоганов, І.Ю. Гловацький, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, О.С. Деханов, А.В. Козьмініх, А.Г. Кучерена, С.Е. Лібанова, Р.Г. Мельніченко, М.М. Михеєнко, С.В. Прилуцький, С.Ф. Сафулько, О.Д. Святоцький, Л.В. Тацій, П.В. Хотенець, І.С. Ярчих та інші вчені. Втім, по-перше, більшість досліджень було проведено до прийняття Закону України «Про адвокатуру та

АДВОКАТУРА И СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ: ХАРАКТЕР ВЗАИМОТНОШЕНИЙ

ВИЛЬЧИК Т. Б.

*кандидат юридических наук,
Национальный университет
имени Ярослава Мудрого*

Аннотация: В статье исследуются проблемы взаимоотношений между адвокатурой и судебной властью. Автор анализирует тенденции развития этих отношений в условиях построения правового государства и гражданского общества в Украине, вносятся определенные предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: адвокат; адвокатура и государство; адвокатура и судебная власть

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

адвокатську діяльність» 2012 р., по-друге, і досі багато питань, пов'язаних з визначенням статусу інституту адвокатури у суспільстві, його взаєминами з органами державної влади, потребують наукового дослідження, що і обумовлює завдання цієї статті.

Виклад основних положень. Держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за час свого існування отримала велику значимість. Зафіксувавши в статті 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її інститутом. У проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» від 3 червня 2014 року адвокатура України визнається як недержавний самоврядний конституційний суспільний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності, а також взаємодіє з державою та суспільством для досягнення цілей справедливого правосуддя» [1].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2]. У ст. 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» закріплено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [3]. З метою забезпечення реалізації закріплених прав та свобод людини і громадянина Конституція України встановлює відповідні правові гарантії. Зокрема, відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [2]. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності [4].

У будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль. Сфера його діяльності не обмежуються лише сумлінним виконанням своїх обов'язків в межах наданих адвокату повноважень, а є значно ширше. На це вказують і міжнародні документи. Так, у Загальному Кодексі Правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства встановлюється, що адвокат має діяти в інтересах права в цілому, точно так само, як і в інтересах тих, чий права і свободи йому довірено захищати [5]. Міжнародні стандарти, що стосуються ролі юристів, визнають, що юристи (адвокати) є неодмінними учасниками процесу відправлення правосуддя [6] і поряд з суддями і прокурорами зобов'язані захищати права людини і принцип верховенства права [7].

Не зважаючи на те, що адвокатура не входить до системи органів державної влади та місцевого самоврядування, завдання, покладені на неї, мають державне значення і відбивають публічний інтерес суспільства. Представництво адвокатом інтересів громадян в конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві спрямоване не тільки на задоволення інтересів приватної особи, а й на забезпечення принципу змагальності судового процесу, досягнення істини, охорону прав громадян і, тим самим – на створення демократичної правової держави, проголошеної Конституцією України, що принципово як для суспільства, так і для держави. Тому ми не можемо погодитись з висновками правового управління Верховного Суду України відносно того, що на відміну від суддів діяльність адвокатів обмежується лише інтересами громадян та юридичних осіб, за дорученням яких вони діють [8]. При наданні адвокатами правової допомоги одночасно з приватним інтересом захищається й публічний інтерес усього суспільства, який передусім виражається у встановленні режиму законності, своєчасному припиненні порушень прав людини, їх відновленні й запобіганні таким порушенням у майбутньому. Тим самим правова допомога з боку адвокатури усвідомлюється як одна з важливих гарантій прав особи, реалізація якої забезпечується механізмом співпраці держави і громадянського суспільства. Професійна правова допомога адвокатів при здійсненні правосуддя є важливою запорукою реалізації права кожного на доступний та ефективний судовий захист (ст. 55 Консти-

туції України), ефективність якого, в свою чергу, значною мірою обумовлюється і рівнем правової допомоги, яка надається адвокатами.

Якщо простежити еволюцію законодавства про адвокатуру майже за півтора століття її існування, можна констатувати ряд великих досягнень [9, 7]. До них слід віднести розширення рівня незалежності адвокатури від судової та виконавчої гілок влади, зміцнення правових гарантій професійної діяльності адвокатів, формування фінансових зобов'язань держави по відношенню до адвокатів, виконуючим «ходіння по справах бідних» [10, 69]. Взаємини адвокатів і адвокатури з судами загальної юрисдикції, історично склалися як відносини підпорядкування адвокатури владним органам держави, але поступово вони зазнавали суттєвих змін в сторону партнерських відносин. Адвокат – учасник судочинства отримував права, які не могли бути поставлені в залежність від розсуду суду. При цьому чітко виявляється закономірність: ступінь незалежності й суверенності адвокатури визначається зрілістю демократичних інститутів держави. У свою чергу правовий статус адвокатури завжди був певним показником захищеності особистості й одним із індикаторів, що свідчать про успіхи в просуванні до правової держави та розвинутого громадянського суспільства [11]. На цей час незалежність адвоката значною мірою визначається його статусом у різних видах судочинства, правовими умовами здійснення ним представництва інтересів осіб у судах та інших органах на професійній основі. Ця незалежність може бути обмежена тільки в інтересах ефективного виконання адвокатом професійного обов'язку і в інтересах правосуддя та в межах, що впливають із принципів професійної етики та процесуального законодавства.

Сутністю інституту адвокатури є те, що одночасно він є невід'ємною частиною судової системи, інституту держави. Як неможлива побудова правової держави без висококваліфікованої і незалежної адвокатури, так й здійснення незалежного судочинства можливе лише при умові, коли функція правосуддя буде здійснюватись через реалізацію конституційного права кожної особи вільно обирати захисника своїх прав. З цієї точки зору адвокат не просто відстоює приватні інтереси свого клієнта, але і об'єктивно сприяє підвищен-

ню якості правосуддя. В зв'язку з чим слід визнати суттєву роль співпраці та взаємодії між різними сторонами, зацікавленими в належному здійсненні правосуддя, в тому числі – між суддями та адвокатами та важливість вдосконалення певних механізмів такої співпраці. Як слушно зауважує у своїй доповіді Генеральний директор з прав людини і верховенства права Філіп Буайа, – верховенство права не може існувати без незалежної і професійної судової системи, а остання не може функціонувати належним чином без добре організованої та незалежної адвокатури, заснованої на сумлінному і професійному ставленні до справи [12]. Отже, незалежна судова система може бути створена лише за наявності дійсно незалежної адвокатури. Як слушно зауважує С.В. Прилуцький, – саме адвокатура має бути надійною опорою судової влади та правосуддя [13, 240].

Міжнародні акти про права людини і Конституції країн ЄС обґрунтовано пов'язують правову допомогу адвокатів з правом кожного на судовий захист. Як відмічається у Висновку N (2013)16 Консультативної ради європейських суддів про відносини між суддями та адвокатами 15 листопада 2013 року, судді та адвокати відіграють різні ролі в судовому процесі, проте внесок представників обох професій є необхідним для досягнення справедливих та ефективних рішень в усіх судових процесах відповідно до закону (п. 4). Судді та адвокати розділяють основоположний обов'язок, а саме – дотримання процесуальних норм і принципів справедливого судочинства (п. 10). У межах професіонального обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати мають відігравати суттєву роль у справедливому здійсненні правосуддя (п. 6). Судді та адвокати мають співпрацювати задля задоволення потреб сторін (п. 17) [14].

Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів ССВЕ визначає роль адвоката як незамінного учасника справедливого судового процесу, який не тільки щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, а також виконує такі функції в суспільстві, які виражаються в запобіганні конфліктам, у забезпеченні вирішення конфліктів ... у подальшому розвитку закону, а також – у захисті свободи, справедливості та верховенства права» [15]. Основні положення ООН щодо ролі адвокатів визначають, що

належний захист прав та основоположних свобод, якими наділена кожна особа, чи то економічні, соціальні та культурні, громадянські чи політичні, вимагає забезпечення доступу громадян до отримання юридичних послуг, які надають незалежні правники. Принцип 12 передбачає, що адвокати повинні постійно підтримувати честь і гідність своєї професії як важливі учасників відправлення правосуддя [16].

Законодавство більшості країн Європейського Союзу по різному визначає питання правової природи адвокатури та її відношення до судової влади, але у ряді країн місце адвокатури та її взаємозв'язок з судовою системою визначається досить чітко і однозначно. Так, місце адвокатури у правовій системі Литви визначається як незалежна частина правової системи держави (ст. 2 Закону «Про адвокатуру» Литви). Адвокатура у Латвії є невід'ємною частиною правосуддя і думки цього органу повинні враховуватись усіма державними установами.

Значну увагу питанням правової регламентації статусу адвоката приділено у законодавстві Болгарії, в якому адвокатська діяльність прирівняна до діяльності суддів і до того ж адвокатам надано право ініціювати дисциплінарне переслідування порушників його професійних прав. Так, відповідно до Закону Болгарії «Про адвокатів», адвокат користується рівною повагою з суддями, і з ним здійснюється така ж взаємодія, як між суддею та юрисдикційними, адміністративними та іншими органами країни (ч. 1 ст. 10).

У Великобританії суддею може стати практикуючий впродовж довгого часу адвокат, який добився значного успіху у своїй діяльності. Поняття адвокатури в Німеччині визначається Федеральним положенням про адвокатуру як незалежна організація у системі правосуддя. До адвокатської діяльності допускається лише та особа, яка відповідно до Закону «Про суддів» визнається придатною до виконання суддівських обов'язків. Це означає, що претендент на посаду адвоката прирівнюється до кандидата на високу посаду судді. Адвокат стоїть на сторожі справедливості і законності, тоді як адвокатура в цілому сприяє реалізації ідеї правової держави [17]. В законі «Про реформу деяких судових та юридичних професій» № 71-1130 від 31 грудня 1971 Франції підкреслюється, що «адвока-

ти є помічниками правосуддя» [18]. В ст.ст. 1 і 38 «**Кодексу професійної етики адвокатів Греції від 4 січня 1980** (Kodex Deontologias) інститут адвокатури характеризується як «**орган правосуддя**». У п. 1 ст. 76 Статуту Ордену адвокатів Португалії, закону № 84 від 1984 р., під заголовком «Про адвоката як слугу правосуддя і права, його незалежності та безкористі», говориться, що в своїй професійній діяльності та поза нею адвокат повинен вважати себе слугою правосуддя і права [19].

Цивілізований досвід діяльності юстиції переконливо прийшов до висновку, що взаємозв'язок адвокатури з судовою системою, пов'язаний посадовими відносинами, створює сприятливі умови для авторитету закладів правозахисників та професійної надійності формування судових органів [20, 62]. Вимоги судової правоздатності встановлюються відносно суддів та адвокатів і тому розвиток судоустрою розвинутих правових систем ЄС сформував декілька видів взаємозв'язку між судовою владою та адвокатурою. На сучасному етапі розвитку правосуддя існує три основні види взаємодії:

- заміщення судових посад тільки практикуючими адвокатами з певним досвідом роботи;
- часткові квоти на заміщення судових посад адвокатами;
- відокремлене становище суду і адвокатури щодо кадрової політики.

Одним з можливих способів зближення адвокатури і держави є визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великобританії, де суддею може стати адвокат, практикуючий протягом довгого часу і який досяг успіху). В цьому випадку стандарти кваліфікаційного адвокатського іспиту повинні бути ідентичні стандартам суддівських іспитів. Можливо, спочатку можна було б зберегти двоступеневу форму іспиту для адвоката: спочатку адвокатський іспит, потім – суддівський. Рекомендувати адвокатів на заняття вакантної судової посади могла б Рада адвокатів України. Ми цілком підтримуємо думку С.О. Деханова про те, що держава, одержавши в особі адвокатів кваліфікованих суддів, стане більше довіряти цьому інституту громадянського суспільства, а адвокатура буде вносити у систему судочинства свої демократичні

традиції [21, 6]. До речі, у більшості країн світу, де існує розвинута правова система, саме так і відбувається. Фактично всі судді в даний час є членами адвокатури, – зазначає у своїй книзі Вільям Бернам [22, 311]. Незалежні і сильні об'єднання адвокатів – неодмінний атрибут тих суспільств, в яких дотримується принцип верховенства закону, а судовою владою є незалежною. Поряд з суддями і прокурорами адвокати є тією основою, на якій ґрунтується принцип верховенства закону та захисту прав людини [23].

Ще відомий вчений, який присвятив адвокатурі свої найважливіші праці – Є.В. Васьковський, писав про адвокатуру як про джерело кадрів для суду (магістратури). Адвокат може стати суддею, а суддя – адвокатом. Все залежить від особистих схильностей і від умов роботи в тому чи іншому регіоні країни [24, 173]. Є.В. Васьковський писав про можливий (допустимий) перехід адвоката в магістратуру як про велику довіру, яка чиниться конкретному адвокату, про жадану кар'єру адвоката, що змушує його трудитися самовіддано, морально, безкорисливо. «Кожна праця, – зауважував Є.В. Васьковський, – вимагає не тільки матеріального, але і морального заохочення. Судді і прокурори отримують не однакову платню, а й підвищення; чинам адміністрації даються, крім того, відзнаки, хрести та ордени. Для адвокатури теж необхідна будь-яка нагорода за довге і бездоганне служіння правосуддю, а цією нагородою може бути тільки одне: перехід на вищі посади судової магістратури. Знищить його, і ви знищите єдиний благородний стимул до діяльності» [25, 175].

З цього приводу досить категорично висловлюється і деякі сучасні вчені. Так, В.В. Андриєвський вважає, що тільки повна взаємоповага судді та адвоката один до одного можуть призвести до істинного правосуддя. Прагнення адвоката не тільки визнання і популярності, а, головне, завдяки сумлінному виконанню публічних правозахисних обов'язків, досягти почесного місця судді, завжди є стимулом для покращення результатів роботи [20, 65]. Держава, одержавши в особі адвокатів кваліфікованих суддів, стане більше довіряти цьому інституту громадянського суспільства, а адвокатура буде вносити у систему судочинства свої демократичні традиції [21].

Еволюцію, яка відбувається щодо визначення адвокатури як органу правосуддя, можна спосте-

рігати на прикладі німецької юридичної науки. Так, згідно з думкою професора К. Армбрустера, вираз «орган правосуддя» щодо адвокатури показав себе як «найкраще, точніше формулювання в порівнянні з усіма іншими і пройшов перевірку часом» [25, 143]. Однак, за думкою деяких науковців, сучасні німецькі вчені знов повернулися до критичного осмислення цього поняття, яке стало вже класичним. Так, поняття органу правосуддя повинно розумітися з урахуванням двох моментів: адвокат є інструментом (дослівний переклад слова «орган» з грецької) правосуддя і одночасно він виконує обов'язки, пов'язані з приватними інтересами однієї зі сторін. Як зазначається даними вченими, така подвійна функція вимагає ясного розмежування в ситуаціях, коли захист інтересів окремої особи може вступити в конфлікт зі служінням праву як такому [26]. Зауважимо, що захищаючи інтереси довірителя, адвокат в той же час стоїть і на сторожі інтересів права. І це питання чітко визначено вітчизняним законодавцем. Так, відповідно до ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, зокрема, у випадку, якщо результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними [4]. Більш того, будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері. Самостійна та принципова правова позиція окремого адвоката у конкретній справі стає основою цілісної та незалежної позиції всієї адвокатської організації на існуючий режим законності – зауважує С.В. Прилуцький [13, 380].

Примітно, що в Німеччині адвокати, судді та прокурори починають свою правову підготовку разом. Така підготовка проводиться протягом двох років, по кілька місяців з яких, стажисти працюють в судах, прокуратурі, органах місцевого самоврядування, і безпосередньо з адвокатами. Подібне стажування призводить до встановлення взаєморозуміння між колегами. Останнє, в свою чергу, суттєво впливає на якість правосуддя та забезпечення права людини на справедливий суд. До речі, у Німеччині суд повинен на всіх етапах процесу вчинити всі необхідні дії для мирного

врегулювання спору, в процесі обговорення якого суд не повинен створити враження упередженості. Запорукою успішного виконання таких обов'язків суду є встановлення довірливих відносин між суддями та адвокатами. Так, експерт Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції на Україні» Клаус Хьонер звертає увагу на те, що у цьому процесі повинна бути «компетентність сторін і довіра між суддями та адвокатами». Інший експерт вказаного проекту – Віргіліус Валанчіус відмічає: «Судді й адвокати мають різні погляди на одні й ті ж питання. В той же час відносини між суддями та адвокатами впливають на якість правосуддя» [27].

Висновки. Двоїста позиція адвокатури в структурі суспільних відносин в силу характеру функцій, покладених на неї суспільством і державою, дозволяє саме їй пов'язувати воедино інтереси суспільства в державній системі судочинства, сприяти встановленню рівновазі між ними. Як неможлива побудова правової держави без висококваліфікованої і незалежної адвокатури, так й здійснення незалежного судочинства можливе лише при умові, коли функція правосуддя буде здійснюватись через реалізацію конституційного права кожної особи вільно обирати захисника своїх прав. З цієї точки зору адвокат не просто відстоює приватні інтереси свого клієнта, але і об'єктивно сприяє підвищенню якості правосуддя. В зв'язку з чим слід визнати суттєву роль співпраці та взаємодії між різними сторонами, зацікавленими в належному здійсненні правосуддя, в тому числі – між суддями та адвокатами, а також важливість вдосконалення певних механізмів такої співпраці. Одним з можливих способів зближення адвокатури і держави є визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великобританії, де суддею може стати адвокат, практикуючий протягом тривалого часу, який досяг успіху).

Визнання тісного зв'язку адвокатури та судової влади, а професійного судового представництва як необхідної умови реалізації судового захисту прав і свобод особистості, ставить, в свою чергу, ряд питань про взаємодію адвокатури та суду. Ці питання можуть носити як правовий, так і морально-психологічний характер, а їх дослідження має значення для функціонування та перспектив розвитку як адвокатури, так і судової влади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/88082-proekt_zakonu_pro_vnesennya_zmin_do_zakonu_ukraini_pro_advok.html
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996, № 30, ст. 141.
3. Про судоустрій і статус суддів // Відомості Верховної Ради України. – 2010, № 41–42, № 43, № 44–45, ст. 529.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282.
5. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий у Страсбурзі в жовтні 1988 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343
6. Международная комиссия юристов. Конгресс в Нью-Дели (1959 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.icj.org>.
7. Основные принципы, касающиеся роли юристов (приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.) // Собрание международных документов «Права человека и судопроизводство». – М., 2002.
8. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про внесення зміни до статті 131 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо стажу роботи судді) (реєстр. № 7284 від 21 жовтня 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG2BT00I.html
9. Бойков А. Д. Адвокатам подрезали крылья / А. Д. Бойков, Г. Б. Мирзоев // Адвокатские вести. – 2005. – № 5.
10. Бойков А. Д. Адвокатура и адвокаты / А. Д. Бойков. – М. : Юрлитинформ, 2006.
11. Коваль К. «Ручна» адвокатура не потрібна нікому» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawyersunion.org.ua/?p=4914>
12. Доклад Генерального директора по правам человека и верховенства права Филиппа Буайа «Профессия адвокат» [Электронный ресурс]. – Страсбург, 2012. – Режим доступа : http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/judic_reform/Eastern_Partnership_ReportontheProfessionofLawyer_rus.pdf
13. Прилуцький С. В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект / С. В. Прилуцький // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 236–242.
14. Висновок N (2013)16 Консультативної ради європейських суддів про відносини між судьями та адвокатами 15 листопада 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/visnovok-n-2013-16-konsultativnoyi-radi-evropeiskih-suddiv-p-doc174863.html>
15. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів від 24 листопада 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cay.org.ua/ua/104/index.html>
16. Основные положения про роль адвокатів, прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинів у серпні 1990 р. в Нью-Йорку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kmdka.com/advokatura/osnovni-polozhennya-pro-rol-advokativ>
17. Федеральное положение (закон) об адвокатах (Германия). Bundesrechtsanwaltsordnung vom 1 August 1959 (Fassung vom 9 Dezember 2004). 50668-Koln, 2002.
18. Loi n° 71-1130 du 31 décembre 1971 portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=764354F9356CF0DD18F93996452F55FC.tpdjo14v_1?cidTexte=JORFTEXT000000508793&dateTexte=2
19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ccbe.eu/ffleadmin/user_upload/NTCdocumentyPortuguese_Bar_.pdf
20. Андреевський В. В. Організація діяльності адвокатури / В. В. Андреевський. – К. : Видавництво Київського університету права, 2008.
21. Деханов С. А. Адвокатура, гражданское общество, государство [Електронний ресурс] / С. А. Деханов // Адвокат. – 12 декабря 2004 г. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/5126972/>
22. Бернам В. Правовая система США / В. Бернам. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216 с.
23. Шакиров Т. Р. Международные стандарты независимости адвокатуры / Т. Р. Шакиров // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 06 (7).
24. Васюковський Є. В. Организация адвокатуры / Є. В. Васюковський. – СПб, 1983. – Раздел III «Связь с магистратурой» § 2.
25. Armbruster K. Die Entwicklung der Verteidigung in Strafsachen. Berlin: 1980. S.143–144.
26. Немецкая адвокатура между прошлым и будущим // Адвокатские вести. – 2006. – № 5.
27. Юридическая практика від 7.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.ua/news.php?id=0042759>